

Тема: Бойові дії в 1941–1942 рр. Окупація України військами Німеччини та її союзників.

План:

1. Початок Великої Вітчизняної війни. Поразки і відступ Червоної армії.
2. Завершення окупації України нацистськими загарбниками.
3. Український національно-визвольний рух у 1941–1942 рр.

22 червня 1941 р розпочалась Велика Вітчизняна війна.

22 червня 1941 р. о 3-й годині 30 хвилин війська вермахту завдали могутнього артилерійсько-мінометного удару по радянській території. За кілька хвилин танкові та моторизовані частини гітлерівської армії перетнули кордон СРСР. Ворожа авіація завдала удару по містах і важливих промислових центрах країни. Повітряних атак зазнали Львів, Рівне, Житомир, Київ, Одеса, Севастополь, а також населені пункти, розташовані на території прибалтійських республік, Білорусії, Російської Федерації, Молдавії. Були піддані бомбардуванню військові аеродроми, на яких німецька авіація знищила 1 200 радянських літаків, переважно нових моделей.

Гітлерівська авіація запанувала в повітрі. За детально розробленим планом “Барбаросса” Німеччина та її союзники для нападу на СРСР зосередили 190 дивізій чисельністю 5,5 млн чол. Їм протистояло угруповання радянських військ, яке налічувало 170 дивізій і 2 бригади (2,9 млн чол.). Нацистський план був розрахований на блискавичну війну (бліцкриг), швидке просування військ до найважливіших політичних та економічних центрів, оточення і розгром радянських частин у прикордонних боях.

Робота з термінами і поняттями.

Блискавична війна (бліцкриг) — теорія досягнення швидкої перемоги у війні, побудована на тому, що противник буде захоплений зненацька і не встигне розгорнути свої сили.

На Україну було спрямовано наступ німецької групи армій “Південь” (командувач генерал-фельдмаршал Г. Рундштедт), до якої входили також румунські та угорські війська, згодом приєдналися словацькі, італійські підрозділи та інші союзники Німеччини. Згідно з планом “Барбаросса”, наступ з України був допоміжним. Головні сили нацистів мали наступати через Білорусію на Москву. Угрупованню ворога, що наступало в Україні, протистояли підрозділи Київського Особливого та Одеського військового округів, які з початком війни відповідно були перетворені на Південно-Західний (командувач М. Кирпонос) і Південний фронти (командувач І. Тюленев).

Загалом війська ворога поступалися радянським військам в Україні як чисельно, так і в озброєнні. Але в напрямку головного удару ворог мав перевагу. Вже у перший

тиждень війни головні сили гітлерівців мали оволодіти Києвом. Проте події розгорталися інакше. Вдодовж кордону наступаючі підрозділи нацистів зустріли відчайдушний опір прикордонників та невеликих гарнізонів ще недобудованих і не до кінця обладнаних прикордонних укріплених районів “лінії Молотова”.

23 червня 1941 р. головні частини німецьких військ були контратаковані радянськими механізованими корпусами в районі міст Луцьк–Рівне–Дубно–Броди. Розгорілась перша у Другій світовій війні грандіозна танкова битва, що тривала до 29 червня. Хоча просування ворога й було затримано на тиждень, це було досягнуто дорогою ціною: із 4,2 тис. танків у Південно-Західного фронту залишилося лише 737. Такі втрати радянських військ пояснюються декількома причинами. Контрудар радянських військ не був скоординованим, частини вводилися у бій у міру підходу до лінії зіткнення з ворогом. Крім того, підрозділи, що наступали, йшли у бій після тривалого маршу без відпочинку і відповідної розвідки. Не було й авіаційного та артилерійського прикриття. Така ситуація дала змогу підрозділам вермахту нищити радянські частини по черзі. Ворог утратив лише декілька десятків танків. Але удар радянських механізованих корпусів зірвав спробу ворога з ходу оволодіти Києвом і дав можливість підготувати оборонні рубежі на підступах до міста, змусив ворога передчасно ввести у бій резерви.

Після поразки у прикордонних боях радянські війська почали відходити на лінію укріплень старого кордону (“Лінія Сталіна”), на якій передбачалося зупинити просування німецьких військ. Не всі радянські частини змогли вдало здійснити маневр з відходу. **5 липня 1941 р. нацисти зуміли прорвати оборону на стику 5-ої і 6-ої радянських армій і вийшли до оборонних споруд міста. Цей день вважається початком Київської стратегічної оборонної операції, що тривала 83 дні.** Німецьке командування оцінило прорив як вирішальну перемогу, і падіння Києва вважалось справою найближчого часу.

На 21 липня А. Гітлер призначив парад на Хрещатику. Та цим планам не судилося здійснитися. Німецькі частини, що підійшли до першої смуги оборони не змогли її подолати. **Перший штурм Києва 11-14 липня виявився для ворога невдалим. Ці події поклали початок героїчній обороні міста, що тривала 71 день.** Невдалим для ворога були і наступні спроби оволодіти містом. Героїзм захисників міста (понад 120 тис. бійців, з яких 33 тис. народне ополчення) стійко тримали оборону. 21 серпня Гітлер приймає рішення припинити лобові атаки міста. Під Києвом ворог втратив 100 тис. чол. Наступ на Київ тимчасово припинився. Таким чином, героїчна оборона Києва примусила ворога відійти від плану “Барбаросса” і тимчасово відволікти значні сили для розгрому радянських військ в Україні, припинивши наступ на Москву.

Тим часом ситуація навколо Києва стала ускладнюватися. На початку липня 1941 р. війська Німеччини та Румунії перейшли у рішучий наступ проти Південного фронту радянських 37 військ, які продовжували утримувати радянсько-румунський кордон. Підрозділи вермахту, прорвавши фронт на невеликій ділянці, швидко рушили

вперед. Спроба командування Південного фронту організувати контрудар завершилась черговим розгромом радянських танкових частин. У безплідних контратаках підрозділи Південного фронту втратили 90% танків. Ворог, який продовжив наступ, зумів в районі Умані оточити і розгромити радянські війська Південного фронту (8 вересня 1941 р.). Лише у полон потрапило понад 100 тисяч бійців Червоної армії, а також два командувачі армій: генерали П. Понеделін і І. Музиченко. Це дало змогу ворогу вийти до Дніпра південніше Києва, а також зайти у глибокий тил військ Південного фронту.

Вже 10 серпня єдиного Південного фронту не існувало. Частина військ (30 тис. чол.) була затиснута в Одесі, а решта між Південним Бугом і Дніпром. На всі звернення до Сталіна дозволити відійти залишкам Південного фронту за Дніпро, той відповідав відмовами. Лише 14 серпня, коли війська вже опинилися в оточенні, було дозволено прориватися на лівий берег Дніпра. З оточення вдалось вирватися тільки 12 тисячам бійців. Лише **Одеса до 16 жовтня 1941 р. впродовж 73 днів тримала оборону.**

Розгромивши війська Південного фронту на Правобережжі, німецькі війська створили загрозу Південно-Західному фронту з Півдня, у той час як виникла така ж загрозлива ситуація з Півночі, де німецькі підрозділи оволоділи Смоленськом. Щоб уникнути катастрофи, представник Ставки Г. Жуков запропонував відвести війська на лівий берег Дніпра і зміцнити фронт. Й. Сталін категорично відмовився від цієї ідеї. У результаті на початку вересня 1941 р. німецькі танкові підрозділи з півночі форсували Десну і з півдня, в районі Кременчука, — Дніпро.

Радянські війська ПівденноЗахідного фронту опинились під загрозою “котла”. Єдиним способом врятувати радянські війська від оточення було залишити Київ. Але Сталін категорично заборонив це. Це дало змогу німецьким військам 15 вересня завершити оточення київського угруповання радянських військ в районі с. Лохвиця. Лише 17 вересня було віддано наказ Ставки залишити Київ, але було вже пізно. Війська Південно-Західного фронту потрапили в оточення і були розгромлені. Практично загинуло все керівництво фронтом на чолі з М. Кирпоносом. У полон потрапило 663 тис. червоноармійців. З “котла” вдалось вирватися 21 тисячі бійців на чолі з генералом І. Баграмяном. 19 вересня у Київ вступили німецькі війська.

Розгром Південного і Південно-Західного фронтів радянських військ дав змогу нацистам продовжити наступ на Лівобережжі і прорватися у Крим. Втратила сенс подальша оборона Одеси і 16 жовтня 1941 р. захисники залишили місто. Перед відходом були затоплені приморські райони, частина поранених і все те, що не можливо було вивезти (коні, машини тощо), затопленими в морі. Евакуйовані частини було перекинуто у **Севастополь, який опинився у ворожому оточенні. Героїчна оборона міста тривала 250 днів (з 30 жовтня 1941 р. по 4 липня 1942 р.).** Захисники міста знищили 300 тис. військ противника. Севастопольська оборона зірвала плани нацистів щодо швидкого наступу на Кавказ і Закавказзя. За 5 місяців війни ворогу вдалось просунутись на 900— 1200 км углиб України. Не окупованими

залишались лише території на сході УРСР. Героїчний опір Червоної армії і прагнення німецького командування оволодіти ресурсами України призвели до перенесення головного удару німецьких військ з центральної ділянки радянсько-німецького фронту (Західний фронт) на Україну. Незважаючи на поразку радянських військ в Україні та її окупацію, героїчний опір Червоної армії призвів до зриву планів “блискавичної війни” і був довершений розгромом ворога під Москвою (зима 1941–1942 рр.).

Причини поразки радянських військ на початку Великої Вітчизняної війни

1. Радянське керівництво на чолі з Й. Сталіним не вжило необхідних заходів для належної підготовки радянських військ для відсічі ворога; постійне мусування тези, що пакт про ненапад є гарантією мирних відносин з гітлерівською Німеччиною, дезорієнтувало армію і народ (заява ТАРС від 14 червня 1941 р., в якій версія про підготовку Німеччини для нападу на СРСР називалася провокаційною).
2. Серйозні прорахунки були допущені Й. Сталіним і Генеральним штабом у визначенні напрямку головного удару ворога. Головним радянське командування помилково вважало наступ на Україну, тоді як, згідно з планом “Барбаросса”, головний удар мала наносити група армій “Центр”.
3. Невдале розташування радянських військ для ведення оборонних боїв. Розташування радянських військ трьома ешелонами (57, 52 і 62 дивізії) призвело до того, що з’єднання вступали у бій по черзі, і це давало можливість розбити їх частинами.

2

Наприкінці осені — на початку зими 1941 р. вирішальні бої на радянсько-німецькому фронті розгорілися під Москвою. *Червоній армії вдалося зупинити нацистську навалу і завдати могутнього контрудару (грудень 1941 — січень 1942 р.).*

Початкові успіхи у наступі під Москвою склали у радянського командування враження про можливість розгортання наступальних операцій по всьому радянсько-німецькому фронту. Так, Південно-Західному і Південному фронтам було поставлено завдання прорвати фронт ворога в районі Балаклєї та Артемівська, вийти в тил донбаського угруповання ворога і відрізати йому відхід на захід. Водночас передбачалося завдати удару в напрямку Краснограда, маючи на меті забезпечити успіх наступальних дій з півночі і визволити Харків. Ці далекосяжні плани не були забезпечені достатньою кількістю сил, тому результати наступу 18-31 січня 1942 р. виявилися обмеженими (Барвінківсько-Лозовська операція). Хоча радянські війська і просунулися на Захід до 100 км, але жодної стратегічної мети не досягли. Наступ призвів до утворення Барвінківського виступу, що загрожував донбаському угрупованню ворога. Впродовж лютого-квітня 1942 р. в районі виступу точилися запеклі бої. *Ворог намагався його ліквідувати, а радянське командування намагалось забезпечити плацдарм для нового наступу на Харків, що відбувся у травні 1942 р.*

Також стратегічної мети порятунку Севастополя і визволення Криму не досягла і Керченсько-Феодосійська десант- 45 на операція (25 грудня 1941 — 2 січня 1942 р.).

Червона армія змогла лише звільнити від ворога Керченський півострів. Але окрилене успіхами у битві під Москвою радянське керівництво стало помилково вважати, що ворога можна перемогти, розгорнувши загальний наступ на всіх фронтах. Навесні 1942 р. було заплановано низку наступальних операцій, зокрема в Україні передбачалось звільнити Харків. Також передбачався і новий наступ у Криму.

За такого стратегічного розкладу сил рішення радянського командування про наступальні дії на весні 1942 р. виявилися помилковими і призвели до нових поразок. У районі Харкова зазнала повного фіаско Барвінківська наступальна операція. Головні сили радянських військ на цій ділянці були оточені і розгромлені. 227 тис. червоноармійців потрапило в полон, а Південно-Західний фронт перед могутнім німецьким наступом залишився без будь-яких резервів. Радянські війська також зазнали поразки і на Керченському півострові, де вони були несподівано атаковані 11-ою німецькою армією під командуванням Манштейна. Через прорахунки командування Кримського фронту більша частина радянських військ була оточена. У полон потрапило 180 тис. бійців. Проте деякі частини радянської армії (15 тис. чол.) закріпилися у Аджумушкайських каменярнях під Керчем і тривалий час чинили запеклий опір, марно сподіваючись на допомогу. Поразка радянських військ на Керченському півострові дала змогу німецьким військам розгорнути вирішальний наступ проти захисників Севастополя. 4 липня 1942 р. після 250-денної оборони місто було захоплено. Останній рубіж оборони знаходився на півострові Херсонес. У полон потрапило близько 100 тис. радянських бійців.

Нові поразки радянських військ призвели до повної окупації України 22 липня 1942 р. німецько-фашистськими військами.

3

Конфлікт, що розгорався в Європі та світі, не міг залишити жодну з політичних сил, політичних діячів осторонь від нього. Українці, які згідно мирних договорів після Першої світової війни були позбавлені власної держави, знову стали плекати сподівання, що новий загальноєвропейський конфлікт створить умови для відродження української держави. Український національно-визвольний рух напередодні Другої світової війни гуртувався навколо декількох центрів. Перший центр був представлений урядом УНР в екзилі на чолі з А. Лівицьким, що мав свої представництва в різних 46 країнах Європи.

УНРівці не мали чіткої єдиної позиції щодо того, чий бік зайняти. Частина заявила про свою прихильність ідеалам демократії і, відповідно, англо-французької коаліції. Але швидка поразка Польщі, а згодом Франції, переконала прихильників відновлення УНР у тому, що доля України буде вирішуватися у протистоянні Німеччини та СРСР. Тому робляться спроби налагодити співпрацю з Німеччиною. Крім того, військові структури УНР висунули ідею створити на Волині збройні загони “Січі”, які з початком радянськонімецької війни мали організуватися в армію, яка разом з німецькими військами мала б звільнити Україну від більшовизму. Реалізація

цієї ідеї почалася в середині 1940 р., а в роки Великої Вітчизняної війни вилилася в створення “Поліської Січі” під керівництвом Тараса Бульби (Боровця).

Співробітництво з Німеччиною намагалися налагодити і українські монархісти на чолі з П. Скоропадським. Проте нацисти оцінювали його вплив в Україні як вкрай низький і не брали його до уваги у своїх розрахунках. Найбільш дієву позицію серед українських політичних сил займала ОУН, яка спиралася на розгалужене підпілля на західноукраїнських землях, а також на осередки у різних країнах Європи. **Але на вироблення єдиної лінії організації у майбутній боротьбі трагічно позначився розкол в ОУН (1940 р.), на прихильників голови ПУНІ А. Мельника і керівника Крайової Екзекутиви на західноукраїнських землях С. Бандери.**

Головним питанням, яке призвело до розбіжностей між двома частинами ОУН стало визначення стратегію подальшої боротьби. В умовах розколу обидва крила ОУН продовжували втілювати в життя власні, на їхній погляд, єдино правильні політичні та ідеологічні засади. Керівники обох ОУН виходили з того, що радянська імперія та сталінський тоталітарний режим є головним ворогом українського народу. Звідси випливала основна мета українських політичних сил — рішуча боротьба проти СРСР. Ця боротьба, на думку ОУН(М), могла бути успішною в союзі з іншими державами. Такою державою на той час могла бути лише Німеччина. Тому **ОУН(М) 1 Провід українських націоналістів 47 до певної міри орієнтувалася на допомогу Німеччині у побудові Української держави. У свою чергу ОУН(Б) вважала, що Українську самостійну соборну державу можна вибороти лише власними силами і революційними методами та засобами боротьби. С.Бандера не відкидав думки і про союзників, але він вважав, що визвольна боротьба — це справа насамперед самого народу.**

Програма подальшої боротьби за незалежність ОУН(Б) була проголошена на Другому Великому Зборі ОУН (Краків, квітень 1941 р.). Вона передбачала, що ця боротьба буде вестися, спираючись на сили українського народу. Відкидалась орієнтація на чужі сили, особливо на історичних ворогів українського народу. Ця боротьба мала би більше успіхів, якби проти СРСР повстали всі поневолені народи. Спільна боротьба має проходити під гаслом: “Свобода народам і людині!”. З метою консолідації українських сил ОУН(Б) виступила ініціатором об’єднання їх.

ОУН(Б) стала активно формувати похідні групи (загальна чисельність 5 тис. чол.), які мали рухатися слідом за німецькою армією здійснювати пропаганду та агітацію, а також формувати місцеві органи влади, громадські організації, міліцію, суди, щоб поставити Німеччину перед фактом відновлення Української держави.

У складі похідних груп був завчасно сформований політичний осередок з провідних діячів ОУН на чолі з Я. Стецьком. Діставшись 30 червня 1941 р. Львова, члени цієї групи налагодили зв’язок з керівниками Крайової екзекутиви ОУН, що діяла у підпіллі. Увечері того ж дня були проведені Національні збори (близько 100 чол.), на яких Я. Стецько оголосив “Акт відновлення Української Держави”.

Боровець у липні 1943 р. перейменовує свою армію на Українську народно-революційну армію (УНРА, 5 тис. чол.). У листопаді 1943 р. він намагається шляхом переговорів з німецькою адміністрацією змінити німецьку окупаційну політику в Україні. Під час переговорів він був заарештований і відправлений до концтабору. УНРА злилася з УПА.

На початку 1944 р. гітлерівці здійснили ще одну хвилю арештів. Так, були заарештовані провідники ОУН(М): А. Мельник, О. Кандиба (Ольжич) та ін..

Питання для самоконтролю:

1. Як називався план нападу гітлерівської Німеччини на СРСР?
2. Коли розпочалась Велика Вітчизняна війна?
3. Яким було співвідношення сил сторін в Україні напередодні війни?
4. Де відбулась найбільша танкова битва на території України у роки війни?

Д/з Опрацювати розділ 26 с. 237 підручника: Гук О.І. Історія України. Комплексне видання для підготовки до ЗНО та ДПА / О.І.Гук. – К.: Видавничий дім «Освіта», 2019. – 296с. + 32с. : іл..